

การบูรณาการวัฒนธรรมผ่านการพระศาสนา
ในหัวเมืองประเทศราช
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ
(พ.ศ. ๒๓๒๕–๒๓๕๒)

The Buddhist Cultural Integration in
the Tributary States during the Reign of Rama I
(1782–1809 A.D.)

ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์*

Nattapon Yurungruangsak

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาการบูรณาการวัฒนธรรมอันเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างอาณาจักรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการปกครองในรูปแบบปริมณฑลแห่งอำนาจเหนือหัวเมืองประเทศราช การบูรณาการวัฒนธรรมเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โดยพระองค์ทรงเริ่มจากการบูรณาการผ่านการ

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ;
นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร

พระศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมที่สำคัญในภูมิภาคนี้ ในแต่ละหัวเมืองประเทศราช สยามได้ดำเนินการบูรณาการทางวัฒนธรรมผ่านพระศาสนาในรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามแต่บริบทของสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการ พิจารณาในภาพรวมอาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าความพยายามเข้าไปจัดการการพระศาสนาในหัวเมืองประเทศราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ อาจไม่ประสบความสำเร็จทั้งหมดแต่ก็เป็นพื้นฐานที่สำคัญของการเข้าไปดำเนินการในรัชสมัยต่อ ๆ มา

คำสำคัญ : การบูรณาการวัฒนธรรม หัวเมืองประเทศราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ พุทธศาสนา

Abstract

The article aims at studying Buddhist cultural integration, a process to construct the Kingdom of Siam in the early Rattanakosin period. The integration was deemed necessary for exercising power in ruling the Kingdom's tributary states. It began in the reign of Rama I, the first king of the Chakri Dynasty, when the king himself initiated the method through Buddhism, which was the embodiment of culture in the region. Each province had a different pattern of social integration depending on their social context. Although some provinces did not accomplish their goal in his reign, the attempt became a solid foundation to strengthen the royal power afterwards.

Keywords : Buddhist cultural integration, tributary states, Rama I, Buddhism

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับวัฒนธรรม พุทธศาสนาหรือการจัดการพระศาสนา และคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ ๑ มักเน้นไปที่การวิเคราะห์ในกรอบทางการเมือง การบริหารราชการแผ่นดิน การสร้างอุดมการณ์รัฐ รวมถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองคู่เคียงกับสมัยอยุธยา ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงพระบารมีอันคู่ควรแก่การเป็นผู้นำซึ่งจะเป็นสิ่งสะท้อนสิทธิธรรมในการปกครองในฐานะพระมหากษัตริย์และการสถาปนาราชวงศ์จักรี

งานศึกษายุคแรกเริ่มที่เกี่ยวข้องกับด้านวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ คือ บทปาฐกถาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ทรงแสดงเรื่องพระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ผ่านทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมกรุงเทมหานครครบ ๑๕๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๔๗๕ โดยได้กล่าวให้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงทำสิ่งอันเป็นประโยชน์ซึ่งผู้คนในยุคปัจจุบันก็ยังคงได้รับประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นจนได้รับพระราชทานพระราชมรดกจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๕ ประการ คือ การสถาปนากรุงเทพมหานคร การอัญเชิญพระพุทธรูปมหาณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) มาประดิษฐานยังราชธานีแห่งใหม่ อิสรภาพของชาวยุโรป ความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา และกฎหมายและแบบแผนประเพณีสำหรับบ้านเมือง (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๕๕) ซึ่งนับเป็นงานต้นแบบที่กล่าวถึงความสำคัญของรัชกาลที่ ๑ กับด้านวัฒนธรรม ทั้งนี่ยังมีงานพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม” (พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น, ๒๕๒๕) ที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อใน พ.ศ. ๒๕๐๒ โดยเรียบเรียงข้อมูลและรายละเอียดเกี่ยวกับการฟื้นฟูวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทั้งด้านการศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี การสะสมพระโบราณวัตถุ และการฟื้นฟูศิลปศาสตร์ไว้อย่างละเอียด ซึ่งนับเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการศึกษาในยุคต่อมา

งานศึกษาในยุคต่อมาจะแตกต่างจากงานศึกษาในยุคแรกทีเ่เน้นไปทางข้อมูล โดยงานศึกษาจากนักวิชาการชาวตะวันตกจะเน้นการอธิบายเหตุผลของการฟื้นฟูวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งงานที่เป็นต้นแบบแนวคิดที่สำคัญในงานลักษณะนี้ คือ งานศึกษาของ Klaus Wenk เรื่อง The restoration of Thailand under Rama I (Wenk, Klaus, 1968) ซึ่งอธิบายว่าการฟื้นฟูวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างขวัญและกำลังใจ ความเชื่อมั่นให้กับผู้คนที่ย้ายมาพึ่งบารมีโพธิสมภาร และพระสงฆ์คือผู้ที่สืบทอดสำคัญในการฟื้นฟู

บ้านเมือง แม้ว่างานศึกษานี้ไม่ได้ให้แนวคิดเรื่องการบูรณาการวัฒนธรรมแต่ก็เป็นพื้นฐานในการศึกษาด้านพระสงฆ์กับการเมืองในสังคมไทยในยุคต่อมา ซึ่งในระยะเวลาได้มีงานศึกษาที่สำคัญ คือ งานเขียนของ S.J. Tambiah เรื่อง *World Conqueror and World Renouncer : A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a historical background* (S.J. Tambiah, 1976) ที่อธิบายเรื่องของการสร้างศูนย์อำนาจพุทธในลักษณะ exemplary center ในสมัยจารีตซึ่งลักษณะอำนาจทางการเมืองยังคงเป็นลักษณะของปริณทลแห่งอำนาจ

อำนาจทางการเมืองปกครองรูปแบบนี้มีลักษณะคล้ายกับแสงเทียน คือ มีรูปแบบการแผ่ขยายอำนาจจากจุดศูนย์กลางให้มีรัศมีขอบเขตของอำนาจแผ่ไปทุกทิศทุกทาง ถ้าศูนย์กลางอำนาจสามารถที่จะสร้างความสมบูรณ์ของไส้เทียนให้มีประสิทธิภาพที่จะส่องสว่างให้แผ่กว้างออกไปได้มากเท่าไร ก็จะมีผลให้เกิดการขยายอำนาจของอาณาจักรได้กว้างขวางและมั่นคงมากยิ่งขึ้นเท่านั้น จุดแสงเทียนที่ส่องสว่างจากไส้เทียนหรือเสมือนระบบจักรวาลที่จะมีเมืองบริวารอยู่รายรอบราชธานี ดังนั้น การสร้างศูนย์กลางที่เข้มแข็งจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และอีกมีงานศึกษาของ Trevor Ling (Trevor Ling, 1979) ที่เห็นว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจทางการเมือง

ดังนั้น ฝ่ายอาณาจักรจึงจำเป็นต้องเข้ามาดูแลจัดการพระศาสนา และเป็นที่มาของแนวคิดที่ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงใช้พุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์รัฐ ซึ่งแนวคิดนี้ได้มีผู้นำมาศึกษาต่อยอด อาทิ วิทยานิพนธ์ของสายชล วรรณรัตน์ เรื่อง “พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)” (สายชล วรรณรัตน์, ๒๕๒๔) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อมโยงทางการเมืองกับพุทธศาสนา การศึกษาของสายชล วรรณรัตน์นั้น คล้ายกับแนวคิดของ Trevor Ling และแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๕๕) ที่ปรากฏในงานเขียนเรื่อง “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” อธิบายการเกิดขึ้นของชนชั้นกรรมพิทักษ์ในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นฐานความคิดทางการศึกษา ซึ่งสายชลได้ใช้แนวคิดนี้มาอธิบายความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ว่าราชสำนักในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ประกอบด้วยความเป็นผู้นำทางการเมืองที่มีลักษณะของกรรมพิทักษ์มากขึ้น พระองค์ทรงสถาปนาหลักการของพุทธ

ศาสนาแบบมนุษยนิยมเพื่อเป็นอุดมการณ์รัฐ อุดมการณ์นี้มีสาระสำคัญว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งปฏิบัติภารกิจในฐานะธรรมิกราชาธิราช ภารกิจของพระองค์มีทั้งในการฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรซึ่งล้วนเป็นไปเพื่อจรรโลงธรรม เพื่อให้ผู้คนในอาณาจักรเข้าใจในพุทธธรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้นและได้บรรลุนิพพานอันเป็นอุดมคติของชีวิตและผู้คนในอาณาจักรก็จะตอบแทนโดยการทำหน้าที่ตามฐานะทางสังคมและเชื่อฟังพระบรมราชโองการ

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาของสมบัติ จันทรวงศ์ เรื่อง “ศาสนากับการเมือง : ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ” (สมบัติ จันทรวงศ์, ๒๕๔๗ : ๓๕๙-๔๔๗) ซึ่งงานศึกษานี้เน้นอธิบายการดำเนินการทางการเมืองโดยใช้ศาสนาเป็นกรอบของการวางระบบการบริหารราชการแผ่นดินผ่านการวิเคราะห์ตีความด้วยบทกฎหมายที่ได้บัญญัติไว้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ สมบัติ จันทรวงศ์ ได้แสดงทัศนะไว้ในงานศึกษาที่ว่า “กฎหมายคือภาพสะท้อนความปรารถนาของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อข้าราชการและราษฎร” (สมบัติ จันทรวงศ์, ๒๕๔๗ : ๓๙๗) และงานศึกษาที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งก็คืองานศึกษาของลิเบอร์แมน (Victor Lieberman) เรื่อง “Strange parallels : Southeast Asia in global context, c.800-1830” (Victor Lieberman, 2003) ที่ได้อธิบายกลไกการสร้างรัฐในยุคจารีตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าจะต้องมีกระบวนการ ๓ ขั้นตอน คือ ๑. การแผ่ขยายพื้นที่อาณาเขตให้กว้างไกลเพื่อแสดงแสนยานุภาพของกองทัพและพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ซึ่งจะส่งผลต่อแนวคิดเรื่อง “บุญญาธิการ” ของพระองค์ ๒. การวางระบบการบริหารราชการแผ่นดินให้มีความมั่นคง และ ๓. การบูรณาการวัฒนธรรมเพื่อสร้างโครงข่ายความสัมพันธ์ของศูนย์กลางและเมืองข้าขอบขัณฑสีมาให้มีความรู้สึกร่วมวัฒนธรรมส่วนกลาง แต่การศึกษานี้จะอธิบายภาพกว้างไม่ได้เจาะจงพื้นที่เมืองใดเมืองหนึ่งหรือช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง (แต่จะเน้นในการอธิบายระบบการเมืองของพม่า)

งานศึกษาที่ผ่านมาได้อธิบายเรื่องการวางระบบบริหารราชการแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ได้อย่างครอบคลุม รวมถึงการใช้กรอบแนวคิดทางพุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์รัฐหรือการใช้แนวคิดทางการเมืองปกครองในรูปแบบจักรพรรดิราชและธรรมราชา แต่ยังไม่มีการศึกษาถึงนัยทางวัฒนธรรมของการจัดการพระศาสนาอย่างลุ่มลึกหรือเจาะจง ทั้งที่เป็นที่ยอมรับหรือรับรู้กันว่าศาสนาเป็นแก่นของวัฒนธรรม

เป็นปัจจัยในการสร้างอัตลักษณ์ของรัฐและผู้คน ดังนั้น ในงานชิ้นนี้จะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการพระศาสนากับการบูรณาการวัฒนธรรม ซึ่งมี ๒ ขั้นตอน คือ การสร้าง “ศูนย์อำนาจพุทธ” ขึ้นในราชธานี และขยายปริมณฑลของพุทธจักรไปสู่หัวเมืองประเทศราชซึ่งเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการขยายปริมณฑลของอาณาจักรที่กระทำผ่านการขยายเขตแดนและการวางระบบบริหารราชการ

การบูรณาการวัฒนธรรมผ่านการพระศาสนา

การบูรณาการวัฒนธรรมคือการสร้างความเป็นวัฒนธรรมร่วมให้เกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความสำนึกในความเป็นหนึ่งเดียวทางวัฒนธรรม การนับถือหรือการสร้างวัฒนธรรมไปในทิศทางเดียวกันนั้นจะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างแกนกลางของอาณาจักรกับอาณาประชาราษฎรในหัวเมืองต่าง ๆ ให้มีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ถ้าสามารถสร้างจุดมุ่งหมายสูงสุดของความปรารถนาทางความเชื่อให้อยู่ที่จุดเดียวกันได้ก็จะช่วยให้สะดวกในการชักนำมากยิ่งขึ้น สำหรับสยามพุทธศาสนาถือว่ามีบทบาทและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่และความเชื่อเป็นอย่างมาก ผู้คนส่วนใหญ่จึงพยายามแสดงความศรัทธาต่อพระศาสนาและพยายามสร้างความรุ่งเรือง ความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นกับพระศาสนาเพื่อเป็นการสะสมบุญกุศลไปใช้ในการหลุดพ้นจากวัฏสงสารซึ่งเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนิกชนในลัทธิเถรวาท

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การบูรณาการวัฒนธรรมผ่านการพระศาสนา นับเป็นเครื่องมือในการปลูกสร้างความเป็นสยามให้เกิดขึ้นในหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นขอบเขตอาณาของอาณาจักร ทั้งนี้การบูรณาการวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงดำเนินการไปพร้อม ๆ กับการขยายเขตแดนทางอาณาจักรและการวางระบบบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งมีหลักฐานพอที่จะชี้ให้เห็นว่ามีกระบวนการในการบูรณาการวัฒนธรรมตลอดรัชสมัยของพระองค์ สำหรับกระบวนการหรือขั้นตอนในการบูรณาการวัฒนธรรมในช่วงต้นรัตนโกสินทร์สามารถแบ่งกระบวนการได้เป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ การสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมศูนย์กลางและการขยายปริมณฑลทางวัฒนธรรมในพื้นที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในหัวเมืองประเทศราช

การสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมศูนย์กลาง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้กับศูนย์กลางเพื่อเสริมสร้างแรงดึงดูดให้กับอาณาจักรของพระองค์กระบวนการที่เห็นคือ การสร้างพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมหลักโดยลบบทบาทของวัฒนธรรมที่มีรากฐานความเชื่อของศาสนาอื่น

แม้ว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจะเป็นศาสนาที่สนับสนุนสถาบันกษัตริย์ให้สูงส่งอยู่เหนือกว่าผู้คนทั่วไปมาช้านานแล้วแต่เอกสารชิ้นต้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ บ่งชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงพยายามลบบทบาทของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูลงและปรับให้พุทธศาสนา กลายมาเป็นกรอบของความเชื่อในสังคม อาทิ การที่ออกพระราชกำหนดใหม่ ฉบับที่ ๔๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ซึ่งมีความสำคัญมาก ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อระหว่างความสัมพันธ์ของสถาบันกษัตริย์กับพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน โดยทรงเปลี่ยนการลำดับการนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในงานพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาจากเดิมที่นมัสการรูปพระเชษฐูปิดก่อนแล้วจึงนมัสการพระรัตนตรัยให้เปลี่ยนแปลงนมัสการพระรัตนตรัยแล้วจึงรับพระราชทานถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งในพระราชกำหนดมีความว่า

ปรเวณีกระบิลเมืองกรุงเก่าแต่ก่อนนั้นครั้นถึงพิธีตรุดศาส แลข้าหูละลองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ไปถือน้ำพระพิพัฒน์ฯ เข้าไปสำมาคารวะไหว้นบนับถือนูปพระเชษฐูปิดนั้น คือ รูปพระเจ้ารามาธิปัตย์ด่อนแล้ว จึงไปคารพนับถือนูปพระรัตนไตรต่อเมื่อพายหลัง ปรกูปิดกลับปลายแผ่นดินฉะนี้ ปรเวณีอันนี้ผิดเพราะเหตุพระมหากษัตริย์แต่ก่อน แลราชวงษานุวงษทั้งปวง มีทฤฐิมานะมากถือนูปพระองค์ว่าเป็นกระษัตริย์อันประเสริฐเกิดก่อน จึงตั้งราชปรเวณีไว้ให้ข้าหูละลองฯ แลราชวงษานุวงษทั้งปวงกระทำสมาคารวะรูปตนก่อนพระรัตนไตร อันทรงโลกุตรคุณประเสริฐกว่าไตรภพโลกยทั้งสามฉะนี้ เพราะทฤฐิมานะมาก จะให้เป็นเกียรติยศแก่พระองค์ มิได้มีวิจารณ์ปัญหาพิจารณาเห็นโทษ....แต่นั้นสืบไปเมื่อน้ำ ครั้นพิธีตรุดสารทจะถือน้ำพระพิพัฒน์ฯ แล้ว ให้ข้าหูละลองฯ ทั้งปวง มีเครื่องสการะบูชา แลเครื่องโปรคมแดรสังฆีป้าพาทย์ฆ้องไชยประโคมสำเริงแล้วจึงกราบนมัสการพระพุทธรูปปริติมากรพระแก้วมรกตและพระสารีริกธาตุเจดีย์ พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ด้วยสังคารบเสร็จแล้วจึงรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์ฯจากก่อน แล้วจึง

ออกมาอุทิศกุศลแผ่ผลให้แก่มนุษย์เทวดาทังปวงด้วยพระบาฬีภาวะ
สัมมังคลังจนจบ

(กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐ : ๗๕๙-๗๖๐)

ทั้งนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้แปลงรูปพระเทพบิดรซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในงานพระราชพิธี
ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาให้เป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินปิดทองแล้วนำไปประดิษฐานไว้ในหอพระ
เทพบิดร การปฏิบัติเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการวางตำแหน่งทางความเชื่อในสังคมของ
พระองค์ใหม่โดยยกพุทธศาสนาให้อยู่เหนือคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าและบรรพบุรุษซึ่งเป็น
สมมติเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อย่างชัดเจนแล้วนอกจากในพระราชกำหนดใหม่ที่
แสดงให้เห็นถึงการให้พุทธศาสนาเป็นกรอบของบ้านเมือง ในงานวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์
ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่พระองค์พระราชนิพนธ์ขึ้น ก็บ่งบอกถึงความเชื่อเรื่อง “การอวตาร”
โดยเนื้อหาในรามเกียรติ์กล่าวถึงการอวตารของพระวิษณุเพื่อลงมาปราบทศกัณฐ์เพื่อ
สร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นแก่สังคมบ้านเมือง ซึ่งแตกต่างจากสมัยอยุธยาที่นับถือกันว่า
พระมหากษัตริย์เป็นผู้อวตารลงมา ในตอนท้ายรามเกียรติ์เรื่องนี้ พระองค์ได้แสดงถึง
พระราชประสงค์ตามที่พระราชนิพนธ์งานวรรณกรรมชิ้นนี้ไว้ว่า

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์	ทรงเพียรแต่งเรื่องนิยายไสย
ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด	ดังพระทัยสมโภชบูชา
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง	จงปลงอนิจจังสังขาร
ซึ่งอักษรกลอนกล่าวลำดับมา	โดยราชปรีดากับวิบุรณ์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ, ๒๕๒๖ : ๗๕๙)

การที่พระองค์พระราชนิพนธ์วัตถุประสงค์ไว้ให้ทราบว่ารณกรรมเรื่องนี้เป็น
เพียงนิยายประโลมโลกเท่านั้นไม่มีแก่นสารอันใด หากจะพิจารณาก็ให้สดับรับฟังความ
เป็นอนิจจาของสังขารทั้งหลายซึ่งเป็นหนึ่งในหลักธรรมสำคัญของพุทธศาสนานั้น ซึ่งยัง
คงสอดคล้องกับกรอบทางสังคมที่พระองค์ทรงวางไว้

เมื่อประกาศเจตนาของรัฐบาลในอันที่จะทำให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักแล้ว
กระบวนการต่อไปคือการแต่งตั้งพระเถระชั้นผู้ใหญ่ขึ้นเป็นพระราชาคณะภายใต้การ
อุปถัมภ์ของพระองค์ ซึ่งพระราชาคณะเหล่านี้เป็นคณะสงฆ์ที่มีบทบาทอย่างยิ่งยวดใน

การกำหนดทิศทางพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะวางรากฐานของการสร้างเครือข่ายในพุทธจักรตั้งแต่ปีแรกที่พระองค์ทรงครองราชสมบัติ มีการปรับเปลี่ยนข้ออำนาจของฝ่ายพุทธจักรที่กำลังเสื่อมโทรมให้อยู่ภายใต้การควบคุมของพระองค์ โดยปลดสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะที่มีบทบาทสำคัญทางพุทธจักรในสมัยธนบุรีลงและตั้งพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงมีพระราชศรัทธาขึ้นดำรงตำแหน่งพระสังฆราช อีกทั้งยังมีการตั้งพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่เพื่อให้เข้ามาช่วยกันบริหารฝ่ายพุทธจักร ดังปรากฏในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๑ ว่า

ในปีขาลจัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๒๕) นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ฝ่ายข้างอาณาจักรได้ตั้งแต่งข้าราชการตามตำแหน่งเสร็จแล้ว ควรจะจัดการข้างฝ่ายพุทธจักร ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้นให้วัฒนารุ่งเรืองสืบไป จึงดำรัสให้สีกพระวันรัต (ทองอยู่) กับพระรัตนมุนี (แก้ว) ออกเป็นฆราวาส ดำรัสว่าเป็นคนอาศัยยศ สอพลอทำให้เสียแผ่นดิน....ดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีให้ลงโทษถอดเสียจากพระราชาคณะ เพราะไม่ยอมถวายบังคมนั้น โปรดให้คงที่สมณฐานันดรศักดิ์ดังเก่า....ดำรัสว่า พระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์ ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีตั้งขึ้นใหม่นั้น ก็เป็นพวกอาศัยยศ สอพลอว่าตามนายแก้ว นายทองอยู่ไปมิได้เป็นต้นเหตุ แต่รู้พระไตรปิฎกมาก เสียดยอยู่ อย่าให้เสียเสียเลย....อนึ่ง หลวงธรรมรักษา เจ้ากรมสังฆการี ขวา ซึ่งเป็นพระพิมลธรรมก่อนนั้น ต้องสึกครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี ว่าต้องอธิกรณ์อทินนาทาน ทรงแคลงอยู่จึงให้พิจารณาไล่เสียดูใหม่กับปริสุทธิอยู่หาขาดสิกขาบทไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้กลับบวชเข้าใหม่ให้เป็นพระญาณไตรโลกอยู่วัดสลัก”

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ : ๑๖-๑๗)

การแต่งตั้งพระราชาคณะเหล่านี้ ไม่เพียงแต่ต้องการชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์หรือให้ตำแหน่งพระราชาคณะที่ว่างอยู่นั้นได้มีพระสงฆ์ดำรงสมณศักดิ์อยู่ครบถ้วนเท่านั้น แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงใช้พระราชอำนาจในการพิจารณาความและตัดสินโทษ ถึงกับโปรดเกล้าฯ ให้มีการสึกพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่โดยไม่ได้

ผ่านความเห็นชอบจากพระสังฆราช อย่างไรก็ตามในครั้งนั้นกลับไม่มีความรุนแรงหรือการต่อต้านจากฝ่ายคณะสงฆ์ปรากฏขึ้นซึ่งเท่ากับว่าคณะสงฆ์ทั้งหลายยอมรับในพระราชอำนาจของพระองค์และยอมอยู่ภายใต้อำนาจของฝ่ายอาณาจักรโดยคุณี นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงเปลี่ยนแปลงการพระราชทานนิตยภัตจากการพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนกับข้าราชการก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนิตยภัตเป็นรายเดือนแก่พระราชาคณะ พระสุณานุกรมและพระที่สอบได้เปรียญ ซึ่งจะทำให้ควบคุมจัดการพุทธจักรนั้นสะดวกยิ่งขึ้นเพราะนิตยภัตจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงก็ตามแต่จะทรงมีพระราชศรัทธาโปรดเกล้าฯ ดังนั้น พระราชาคณะที่ทำหน้าที่โดยสมบูรณก็จะได้รับการตอบแทนจากฝ่ายอาณาจักรในรูปแบบของนิตยภัต และการทำหน้าที่ของพระราชาคณะที่ดีหรือโดยสมบูรณนั้นก็คือ การเชื่อฟังและยอมรับแนวทางจากฝ่ายอาณาจักรและถ่ายทอดออกไปยังประชาชนนั่นเอง

กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของพุทธศาสนาดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ภายหลังจากการวางรากฐานกรอบความเชื่อของอาณาจักรและการสร้างเครือข่ายในฝ่ายพุทธจักรสำเร็จแล้ว พระองค์ทรงดำเนินการสร้างความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาในพระนครแห่งนี้ให้เห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่านอกจากจะมีการสร้างปราสาท มหาปราสาท ราชมณเฑียรเพื่อให้เป็นศูนย์กลางแห่งความรุ่งเรืองของบ้านเมืองแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๒๗ พระองค์ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาอมณีรัตนปฏิมากร พระแก้วมรกต ที่ทรงอัญเชิญจากกรุงธนบุรี เพื่อเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของราชธานีแห่งนี้ ทั้งนี้เพราะพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่มีการอัญเชิญไปยังเมืองหลวงของอาณาจักรต่าง ๆ มาก่อน แสดง

นัยของการเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาในพุทธจักรอย่างหนึ่งด้วย*

ความพยายามสร้างสัญลักษณ์ของการเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่รุ่งเรืองให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้นนั้นยังแสดงออกมาในรูปแบบของชื่อพระนครแห่งใหม่ โดยพระองค์ทรงเปลี่ยนนามพระนครใหม่

ครั้นเสร็จการฉลองพระนครแล้ว จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ตรงกับนามพระพุทธรัตนปฏิมากรว่า “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยาหมหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยะวิษณุกรรมประสิทธิ์” เป็นพระนครที่ดำรงรักษาพระมหามณีรัตนปฏิมากร เป็นแก้วอย่างดีมีสิริอันประเสริฐ ตั้งแต่พระราชทานนามนี้มาบ้านเมืองก็อยู่เย็นเป็นสุขเกษมสมบูรณ์ขึ้น

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ : ๖๓)

ภายหลังจากการสร้างสัญลักษณ์แห่งความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาเรียบร้อยในช่วงต้นของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๓๓๑ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ (ก่อนหน้านี้เคยมีการสังคายนาพระไตรปิฎกมาแล้ว ๘ ครั้งโดยสังคายนาในชมพูทวีป ๓ ครั้ง ในลังกา ๔ ครั้ง และล้านนา ๑ ครั้ง) โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับสั่งให้เสาะหาพระไตรปิฎกของเก่าที่วิปาลาส ที่พิรุณอยู่ ทั้งที่เป็นอักษรลาว อักษรรามัญ อักษร

* การประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญเพื่อเป็นการประกาศความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนานั้นเป็นคติความเชื่อที่รับรู้กันทั่วไปในดินแดนแถบนี้ แม้ในอาณาจักรพม่าซึ่งพยายามสร้างความเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาก็ได้มีความพยายามในการอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญของเมืองยะไข่มาประดิษฐานไว้ที่เมืองอมรปุระ หม่อง ทิน อ่อง นักประวัติศาสตร์ชาวพม่าได้ให้ความเห็นว่า “การที่แม่ทัพพม่าพยายามนำพระพุทธรูปจากยะไข่ไปเมืองพม่านั้น คงพยายามเลียนแบบที่พระเจ้าตากสินทรงนำพระแก้วมรกตจากแคว้นลาวมายังประเทศไทย แต่มิได้คาดการณ์ว่าจะมีสิ่งใดเกิดขึ้นกับชาวยะไข่ ประวัติพระแก้วมรกตนั้นเป็นสมบัติที่แย่งชิงกันมาตั้งแต่เริ่มแรกแล้ว” ใน หม่อง ทิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, เพ็ชร ภูมิตร แปล. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๗), ๑๙๓. และอ่านเพิ่มเติมใน Pe Maung Tin and G.H. Luce, trans., *The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma* (London : Oxford University Press, 1923)

ขอม มารวบรวมไว้ แล้วอาราธนาพระภิกษุผู้รู้ธรรม ๒๑๘ รูป และราชบัณฑิตยจารย์ ๓๒ คน ทำการชำระสังคายนาพระไตรปิฎก ณ วัดนิพพาราม (ปัจจุบันคือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) เมื่อสอบชำระสังคายนาเสร็จแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้จารพระไตรปิฎกฉบับใหม่นี้ลงบนลานด้วยอักษรขอม หลังการสังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้วก็โปรดฯ ให้มีการสมโภชพระไตรปิฎกอย่างยิ่งใหญ่ มีการประกาศเกณฑบุญสร้างพระไตรปิฎก ซึ่งค่าใช้จ่ายในการจัดสร้างพระไตรปิฎกครั้งนั้นนับว่าเป็นจำนวนที่สูงมาก “ทรงพระราชทานเงินเกณฑบุญสร้างพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทองทิบ ๓๓๖ คัมภีร์ จำนวน ๔๐๒ ผูก ๒ ลาน คัมภีร์ล่องชาด ๒๙๐ คัมภีร์ จำนวน ๓๕๕๘ ผูก ๙ ลาน รวมเป็น ๖๒๖ คัมภีร์ จำนวน ๗๔๘๖ ผูก ๑๑ ลาน...รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๗๓๘ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๒ บาท ๓ สลึง” (หสข.ร.๑/๒ จ.ศ. ๑๑๕๕ เรื่อง “เงินเกณฑบุญสร้างพระไตรปิฎก”)

การหันกลับไปยึดถือการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ เป็นความพยายามในการลดบทบาทของคณะสงฆ์ให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัด การตีความพระธรรมวินัยนั้นก็จะมีมาจากส่วนกลางหรือมาจากพุทธจักรที่ได้รับการแต่งตั้งจากฝ่ายอาณาจักร ซึ่งแน่นอนว่าเนื้อความต่าง ๆ จะต้องอยู่ภายใต้การดูแลของฝ่ายอาณาจักรอย่างใกล้ชิด แล้วจึงกระจายเนื้อหาแจ้งไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ให้คณะสงฆ์รับและนำไปปฏิบัติหรือเผยแพร่ตามที่ได้มีประกาศออกไปพระไตรปิฎกที่มีความสมบูรณ์อย่างที่สุดในขณะนั้น ทำให้พุทธศาสนาของอาณาจักรสยามกลายเป็นผู้ชี้ขาดความถูกต้องของพุทธศาสนาหลักทิเธรวาทหรือการผูกขาดความเชื่อไปโดยปริยาย

เมื่อการสังคายนาพระไตรปิฎกสำเร็จแล้ว สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราช ได้แต่งคัมภีร์สังคดียวงศขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ในการที่ทรงเป็นประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงอุปถัมภ์พระศาสนาซึ่งเคร้าหมองให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรของพระองค์

สังคดียวงศเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่แต่งด้วยภาษาบาลี การแต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความสามารถทางภาษาของพระสงฆ์ในอาณาจักรแห่งนี้ อีกทั้งภาษาบาลีนับเป็นภาษากลางของพุทธศาสนา ซึ่งดินแดนที่รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาแบบพุทธศาสนาหลักทิเธรวาทก็จะเข้าใจเนื้อความ (ทั้งนี้ เมื่อแต่งคัมภีร์สังคดียวงศเรียบร้อยแล้วได้มีการพระราชทานไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย แม้ว่าจะไม่เจอหลักฐานที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่ามีการส่งคัมภีร์ดังกล่าวไปยังกรุงกัมพูชาแต่ก็พอจะอนุมานได้จาก

การที่พบคัมภีร์สังคีตยวงศฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบันได้ต้นฉบับมาจากกรุงเทพมหานคร (ซึ่งเป็นฉบับเดียวที่พบในขณะนั้น) (สมเด็จพระวันรัตน์, ๒๕๒๑ : คำนำ) พระสงฆ์ผู้มีความรู้ก็จะทำการศึกษาและเทศนาสั่งสอนเนื้อความในคัมภีร์สังคีตยวงศ นอกจากทำให้พุทธศาสนาแบบสยามกลายเป็นแม่แบบทางพุทธศาสนาแล้วยังทำให้ชนชั้นปกครองจากส่วนกลางได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนของเมืองข้าขอบขัณฑสีมา เนื่องจากเป็นผู้ทะนุบำรุงไว้ซึ่งการพระศาสนาให้บริสุทธิ์และรุ่งเรืองด้วย

นอกจากนี้ ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระพระคัมภีร์สำคัญและวรรณกรรมทางพุทธศาสนาต่าง ๆ ซึ่งนำมาจากหัวเมือง การชำระวรรณกรรมทางพุทธศาสนา เช่น ธรรมยุทธอุปมา ธรรมสุภาสิต จันทรสุริยคติที่ปณี รัตนพิมพวงศ์ ตำนานพระแก้วมรกต ชินกาลมาลีปกรณ์ มหาวงศ์ นิทานอิหร่านราชธรรม เนาวพยติ อธิให้โศภิธาภว วรรณกรรมทางพุทธศาสนาและคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องแสดงถึงความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาและความสามารถของพระสงฆ์ในอาณาจักรสยามได้เป็นอย่างดี ทั้งใน พ.ศ. ๒๓๓๗ ยังโปรดเกล้าฯ ให้ชะลอพระพุทธรูปจาก “เมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองลพบุรี กรุงเก่า วัดศาลาสี่หน้ากรุงเทพฯ ใหญ่น้อย ๑๒๔๔ พระองค์” มาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพมหานคร (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ : ๑๖๐) ซึ่งหากรวมกับพระพุทธรูปสิ่งศักดิ์จากเมืองเชียงใหม่ และพระพุทธรูปที่โปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นใหม่ ๑ องค์ พระนามว่าพระปาเลโดยกัแล้ว พบว่าจำนวนพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาเท่ากับจำนวนพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในวันมาฆบูชาตามที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ในคัมภีร์ปัญจสุทนี อย่างพอดิบพอดี ซึ่งอาจจะตีความได้ว่าพระอรหันต์มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยสมมติให้พระแก้วมรกตเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าซึ่งจะเป็นการแสดงสิทธิธรรมในการเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาและแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ที่เกิดขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ ผวนวกกับการสังคายนาพระไตรปิฎกและการชำระวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของพระธรรม อีกทั้งการชำระความบริสุทธิ์ในคณะสงฆ์ให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งสนับสนุนทั้งนิตยภัตรและการบริจาคอุสฐบริหารต่าง ๆ นานา ทำให้กรุงเทพมหานครเป็นเมืองที่มีแก้วสำคัญ ๓ ประการสมบูรณ์พร้อม คือ อาณาจักรแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธสำคัญและพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์จำนวนมาก เป็นตัวแทนของ “พระพุทธ” และเป็นที่ประดิษฐานพระไตรปิฎกที่สังคายนาเสร็จสมบูรณ์แล้ว เป็นตัวแทนของ “พระธรรม” อีกทั้งยังเป็นดินแดนแห่งพระสงฆ์ที่มีวัตร

ปฏิบัติใกล้เคียง ศรัทธาและมีความรู้แตกฉานในพระธรรมคัมภีร์และภาษาบาลีสันสกฤต ซึ่งเป็นตัวแทนของ “พระสงฆ์”

นอกจากนี้ ภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ในฐานะองค์อุปถัมภ์พระศาสนาไม่เพียงแต่มีการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ใหญ่โตเท่านั้น ยังปรากฏภาพของผู้ที่เพียรกระทำบุญอยู่ตลอดเวลา ทั้งโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์เงินทำบุญใหญ่ การให้ข้าราชการบริวารได้สดับพระธรรม การจัดกระຈาดกัณฑ์เทศน์อย่างใหญ่ รวมถึงการสร้างบุญทางพุทธศาสนาโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น อาทิ การเกณฑ์ส่วยผ้าขาวที่จะนำมาเย็บทำเป็นผ้าไตรจีวรถวายพระสงฆ์นั้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้มีการจ่ายพระราชทรัพย์เพื่อเป็นไปในลักษณะการชื้อขายไม่ได้เป็นการเรียกเก็บเป็นส่วยบรรณาการเหมือนผ้าชนิดอื่น ๆ ส่วนรายจ่ายที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งหมดจะเป็นเงินที่พระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เสมือนการผูกขาดการทำบุญ ยากที่จะหาผู้ใดมาแข่งบุญบารมีกับพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นเพราะหน้าที่ที่จะต้องทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองหรือด้วยพระราชศรัทธาในการทะนุบำรุงพระศาสนาที่ดี แต่สิ่งที่พระองค์ทรงปฏิบัติได้สร้างภาพลักษณ์ของความเป็นผู้กระทำบุญอันยิ่งใหญ่ เหมือนกับ “พระเวสสันดร” ที่ทรงบริจาคทรัพย์นานาประการเพื่อหวังเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทำให้พระองค์เป็นผู้นำทางอาณาจักรที่ทรงใส่พระทัยในพระศาสนาอย่างยิ่งยวด อันมีผลทำให้พุทธศาสนาแบบสยามได้กลายเป็นแบบแผนของพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสถาปนาความเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาในอาณาจักร และทรงสร้างความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาให้เป็นที่ประจักษ์แล้ว พระองค์ก็เริ่มดำเนินการบูรณการวัฒนธรรมผ่านการศึกษาที่ยั่งยืนที่ต่าง ๆ ซึ่งในบทความนี้จะชี้ให้เห็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในหัวเมืองประเทศราช

การขยายปริณทลทางวัฒนธรรมในหัวเมืองประเทศราช

ในการปกครองอาณาจักรที่ยังมีเขตแดนเป็นลักษณะปริณทลแห่งอำนาจนั้น การทำให้ศูนย์กลางอาณาจักรมีภาพลักษณ์ที่ดีมีความพร้อมและความเจริญรุ่งเรืองภายใต้แนวคิดและความเชื่อในรูปแบบเดียวกันเป็นสิ่งสำคัญ สำหรับสังคมพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทพระสงฆ์นับว่ามีบทบาทสำคัญในการช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับอาณาจักรเป็นอย่างมาก เพราะพระสงฆ์มีหน้าที่สำคัญคือการควบคุมความประพฤติหรือจริยธรรมของประชาชน ตลอดจนให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมาย รวมถึงการจ่ายส่วยหรือภาษี

เพื่อนำเงินรายได้บางส่วนเหล่านั้นไปบำรุงพระศาสนา

สำหรับโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ในขณะนี้ยังคงใช้รูปแบบเดียวกับสมัยอยุธยา มีการแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น ๓ ฝ่าย คือ ความวาสีฝ่ายซ้าย ความวาสีฝ่ายขวา และอริยวาสี โดยมีเจ้าคณะดูแลบังคับบัญชาตามฝ่ายต่าง ๆ โดยความวาสีฝ่ายซ้าย ปกครองดูแลพระราชาคณะ พระครู และพระสงฆ์ฝ่ายเหนือ ความวาสีฝ่ายขวาปกครองดูแลพระราชาคณะ พระครู และพระสงฆ์ฝ่ายใต้ อริยวาสีปกครองดูแลพระราชาคณะ พระครู และพระสงฆ์อริยวาสีในเมืองและนอกเมือง ซึ่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายต่าง ๆ จะอยู่ภายใต้การปกครองของพระสังฆราช แต่ทั้งนี้ การปกครองคณะสงฆ์ไม่ได้ครอบคลุมไปยังเมืองประเทศราช ดังนั้น ทางฝ่ายอาณาจักรจึงต้องเข้าไปดำเนินการเพื่อให้คณะสงฆ์หัวเมืองประเทศราช อาทิ เมืองกัมพูชา เมืองล้านนา เมืองล้านช้าง เข้ามาอยู่ภายใต้ระบบการปกครองคณะสงฆ์ของสยาม ซึ่งถ้าดำเนินการสำเร็จก็จะส่งผลให้แนวคิดทางศาสนาอยู่ภายใต้ระบบเดียวกัน อันจะมีผลทำให้ผู้คนเกิดสำนึกรวมในความเป็นสยาม ทั้งนี้ รูปแบบและวิธีการดำเนินการในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกันไปตามแต่ละสถานการณ์จะเอื้ออำนวย บางพื้นที่สามารถเข้าไปควบคุมและแทรกซึมความเป็นวัฒนธรรมสยามเข้าไปได้ แต่บางพื้นที่ก็ทำได้เพียงเน้นเรื่องความเคร่งครัดในพระศาสนาตามกรอบที่อาณาจักรเป็นฝ่ายกำหนดไว้เท่านั้น

โดยลำดับแล้ว ราชสำนักสยามพยายามที่จะเปลี่ยนวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์หัวเมืองประเทศราชให้เป็นพระสงฆ์ในรูปแบบที่สยามต้องการ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนและเป็นสื่อกลางที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับอาณาจักรที่สำคัญนั้น ทางฝ่ายของอาณาจักรได้พยายามที่จะปลูกฝังความเป็นวัฒนธรรมสยามให้กับฝ่ายคณะสงฆ์หัวเมืองเหล่านี้ ทั้งการส่งคัมภีร์ทางพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังดินแดนต่าง ๆ การนิมนต์พระสงฆ์จากหัวเมืองต่าง ๆ ให้เข้ามาศึกษาพระธรรมวินัยในกรุงเทพฯ ซึ่งคณะสงฆ์เหล่านี้จะต้องได้รับวัฒนธรรมสยามไปเป็นอย่างมาก

การสร้างความเป็นวัฒนธรรมหลักให้เป็นวัฒนธรรมชั้นสูงนั้นยังทำให้พระสงฆ์เหล่านี้ล้วนกลายเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ และเป็นหลักในการบูรณาการวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ไม่เพียงแต่เข้ามาศึกษาหาความรู้เท่านั้น ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการสอบแข่งขันเป็นพระเปรียญธรรมเพื่อเป็นเกณฑ์ในการเลื่อนสมณศักดิ์ พระสงฆ์ที่มีเปรียญธรรมและมีสมณศักดิ์จะได้รับพระราชทานนิตยภัต การพระราชทานนิตยภัตนั้นก็ไม่ได้

จำกัดอยู่เพียงในเมืองหลวงเท่านั้น แต่ยังพระราชทานไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย ดังนั้น การสอบปริยัติธรรมและการเรียนภาษาบาลีสันสกฤตไม่เพียงแต่เป็นการดำรงความเป็นเมืองที่มีพุทธศาสนาที่เข้มแข็งเท่านั้นแต่ยังแฝงไปด้วยเรื่องการเมืองด้วย

กระบวนการอื่น ๆ ที่ใช้ในการสร้างวัฒนธรรมสยามในแต่ละเมืองนั้นมีวิธีการในการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ละปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่จะเอื้อต่อการดำเนินการในรูปแบบใด ในเมืองกัมพูชา ที่มีพุทธศาสนิกชนเป็นส่วนใหญ่จะมีการวางสถาบันสงฆ์ให้สูงสุดในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ เพราะพระสงฆ์เป็นที่เคารพอย่างยิ่งในฐานะผู้นำนุญ ที่มาของการอุปถัมภ์ทางวิญญาณ และกษัตริย์ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้สยามมองกัมพูชาเป็นเสมือน “ลูก ๆ” ชาวพุทธในพระบรมโพธิสมภารของราชวงศ์จักรีและกัมพูชาก็เปรียบสยามเสมือนพ่อที่คอยดูแลและหวังเอาใจใส่ (David Chandler, 1998 : 115) ดังนั้น การเข้าไปดำเนินการบูรณาการวัฒนธรรมเมืองกัมพูชานั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ส่งพระราชกณະที่ผู้ปกครองฝ่ายเมืองกัมพูชาให้ความเคารพนับถือไปช่วยดูแลการพระศาสนา และนิมนต์พระสงฆ์เมืองกัมพูชาเข้ามาศึกษาธรรมนิยมแบบแผน พระธรรมวินัย พระไตรปิฎกจากพุทธจักรของสยามแล้วนำไปเผยแผ่ในเมืองกัมพูชาต่อไป ทั้งนี้ ยังทรงพระกรุณาฯ “พระราชทานพระสารีกระบมธาตุหย่างกลางอย่างย่อ ๑๐ พระองค์ ให้พระโกฏนาคขึ้นนอก พระโกฏทองคำขึ้นในไว้สำหรับได้นมัสการบูชาเปนมหาสวัสดิมงคลอันประเสริฐ แล้วนิมนต์พระสงฆ์สามเณรซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร ได้เรียนพระไตรปิฎกธรรมชำนาญ ออกไปชำระพุทธศาสนา ณ กรุงกัมพูชาธิบดี ๒๑ รูป มีมหาเอกเป็นปรธาน” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมติอมรพันธุ์, ๒๕๔๕ : ๑๐)

นอกจากการพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุและส่งคณะสงฆ์ชาวกัมพูชาที่เข้ามาศึกษาจนเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกให้ออกไปชำระพระศาสนาในกรุงกัมพูชาแล้วยังได้พระราชทานพระไตรปิฎกไปยังเมืองกัมพูชาเพื่อให้เป็นหลักของพุทธศาสนาอีกด้วย ทั้งนี้ ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชายังกล่าวถึงพระราชกณະรูปหนึ่งที่เคยมาศึกษาพระไตรปิฎก ณ วัดสมอราย ได้ไปเป็นพระสังฆราชแห่งเมืองกัมพูชาเป็นที่เคารพนับถือของพระเจ้ากรุงกัมพูชาอย่างมาก

ครั้งถึงข้างขึ้นเดือน ๓ ในปีมะเมีย โทศกนั้น* พระสังฆราชธรรมวิปัสนานามีนตฺมาจากนครวัดมาถวายพระพรเยี่ยมเยียนสมเด็จพระอุไทยราชา ๗ ทรงพระโสมนัสนับถือรับรองเป็นอันดี ด้วยพระสังฆราชพระธรรมวิปัสนาองค์นี้ เคยเป็นพระราชครูในสมเด็จพระราชาบิดาของพระองค์ เมื่อครั้งทรงพระผนวชอยู่ที่วัดสมอราย (ปัจจุบันคือวัดราชาธิวาส) ณ กรุงเทพมหานคร นั้น ได้สั่งสอนพระกรรมฐานแลพระธรรมทั้งหลายถวายแด่พระราชบิดา เหตุฉนี้พระบาทผู้เป็นเจ้าพร้อมด้วยพระราชมารดาแลพระวงษานุวงษ์จึงมีความเลื่อมใสศรัทธายิ่งนัก ได้นิมนต์พระสังฆราชพระธรรมวิปัสนาไปบำเพ็ญพระราชกุศลบนเขาพระราชทรัพย์เสร็จแล้ว พระบาทผู้เป็นเจ้ากับสมเด็จพระอนุชาทั้ง ๓ พระองค์ทรงได้พระผนวชในสำนักพระสังฆราชพระธรรมวิปัสนาเป็นประธาน แลได้ทรงศึกษาพระธรรมกรรมฐานจากพระสังฆราชพระธรรมวิปัสนาด้วย

(พันธุ์หลวงเรื่องเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์) แปล, ๒๕๕๐ : ๑๙๖)

รวมถึงการที่พระสังฆราชพระธรรมวิปัสสนาได้เป็นประธานในการชำระพระไตรปิฎกของเมืองกัมพูชา ซึ่งสันนิษฐานว่าก็ควรับแบบอย่างไปจากกรุงเทพฯ นั้นเอง

ครั้นถึงวันออกพระวิสาข สมเด็จพระอุไทยราชาผู้ทรงราชย์ ได้นิมนต์พระมหาสังฆราชนวง ๑ พระสังฆราชบวรสถิตาเรือง ๑ สมเด็จพระสังฆราช ๑ กับตรัสให้ออกญาพระเสด็จคำ ๑ ออกญาพระคลังนวง ๑ ไปประชุมพร้อมกันกับพระสงฆ์ราชาคณะ ณ เขาพระวิหารบนเขาพระราชทรัพย์ แลคัมภีร์ถวายพระสังฆราชพระธรรมวิปัสสนา

(พันธุ์หลวงเรื่องเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์) แปล, ๒๕๕๐ : ๑๙๖)

การเข้ามาของพุทธศาสนาแบบสยามกลายเป็นแม่แบบทางพุทธศาสนาของเมืองกัมพูชา ตั้งแต่หลักธรรม พระวินัย ลำดับสมณศักดิ์ ไปกระทั่งสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาที่มีการนำไปใช้ในเมืองอุดงมีชัย ขณะเดียวกันการบูรณาการวัฒนธรรมผ่านพระ

* ตรงกับวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๓ แม้ว่าจะเป็นช่วงสมัย ร.๒ แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดำเนินต่อเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ ๑

ศาสนาของสยามก็ปราศจากคู่แข่งเนื่องจากเวียดนามได้ใช้แนวคิดแบบขงจื๊อไม่ใช่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทในการวางกรอบความคิดและวัฒนธรรมของเวียดนาม (David Chandler, 1998 : 115-116)

ขณะเดียวกันทางฝ่ายหัวเมืองล้านนา แม้จะเป็นประเทศราชของสยามโดยคุณิแล้วแต่ล้านนายังคงแบ่งออกเป็นล้านนาตะวันออกโดยมีเมืองน่านเป็นเมืองสำคัญ และล้านนาตะวันตกโดยมีเมืองเชียงใหมเป็นเมืองสำคัญ อีกทั้งกองทัพของอาณาจักรพม่าก็ยังคงตั้งฐานทัพอยู่ที่เมืองเชียงแสนเพื่อหาโอกาสเข้าโจมตีเมืองเชียงใหม่ให้กลับไปตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ดังนั้น การเข้ามาดูแลการพระศาสนาในหัวเมืองล้านนา ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการส่งพระราชคณะขึ้นไปเพื่อดูแลการพระศาสนา ทั้งนี้เนื่องจากความไม่มั่นคงทางการเมืองและหัวเมืองล้านนาเองยังคงมีระบบการปกครองคณะสงฆ์ที่แตกต่างกันอย่างมากจากสยาม อีกทั้งคติความเชื่อและวัตรปฏิบัติหลาย ๆ อย่างก็แตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงด้วย ทั้งนี้ เพราะล้านนาเคยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าและเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่า มีพระราชวงศ์จากราชวงศ์ของพม่าและขุนนางต่างผลัดกันมาปกครองกินระยะเวลายาวนานกว่า ๒๐๐ ปี อิทธิพลทางพุทธศาสนาแบบพม่าจึงยังคงฝังรากลึกอย่างเหนียวแน่นในหมู่ชนล้านนา ดังนั้น การจะส่งพระสงฆ์ขึ้นมาเพื่อดูแลการพระศาสนาและสร้างวัฒนธรรมสยามจึงยังไม่สามารถที่จะทำได้

อย่างไรก็ดี ในเมืองน่านซึ่งเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านนาตะวันออกนั้น เป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากกองทัพของพม่า พบหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงพยายามที่จะให้พุทธศาสนาแบบสยามเข้ามายังพื้นที่หัวเมืองล้านนา ซึ่งพิจารณาจากสิ่งของที่พระราชทานแก่เจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือเมืองน่าน

ช้างพลายสองตัว ช้างพังสองตัว บาตรเหล็กหกลูก ใบลานเขียน
ธรรมสิบสองกับ ผ้าสักหลาดแดงหกพับ ผ้าขาวบางมีดอกสามพับ ผ้า
กาสาเจ็ดพับ ผ้าพรมนอนสามผืน ผ้าสาแแดงหนึ่งผืน ผ้ายกน้ำคำหนึ่งผืน
ผ้ายกละครหนึ่งผืน ผ้าก้านแย่งเขียวหนึ่งผืน ผ้าแด่มเทศหนึ่งผืน แก้วกระ
๒๐,๐๐๐ คำปิว ๑๒,๐๐๐ ใบ

(แสงหลวงราชสมภาร, ๒๕๕๕ : ๒๙๘)

จะเห็นได้ว่าสิ่งของที่พระราชทานไปนั้น ปกติแล้วจะพระราชทานสำหรับพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์เท่านั้น แต่ในการพระราชทานสิ่งของให้กับเจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือเมื่อนานในครั้งนี้นี้ ได้มีของสำหรับพระสงฆ์ สิ่งของเครื่องใช้ในการบารุงและตกแต่งพุทธสถานรวมอยู่ด้วย อีกทั้งการพระราชทาน ใบลานเขียนธรรมสิบสองกัณท์นั้น ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นการนำเอาพระธรรมจากสยามที่สังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว นำมาเผยแพร่ยังหัวเมืองเหนือเพื่อให้เกิดการสร้างบรรพตฐานทางศาสนาให้เกิดขึ้นในดินแดนล้านนา

สำหรับทางเมืองล้านช้าง สยามให้อิสระในการบริหารประเทศและอำนาจในการปกครองตนเองในระดับหนึ่ง แต่มีสามกรณีที่ล้านช้างต้องได้รับความเห็นชอบจากทางสยาม คือ กรณีแรก ล้านช้างต้องได้รับอนุญาตหากมีการเกณฑ์กองกำลังเพิ่มเพื่อปราบเจ้านายระดับสูงที่กระด้างกระเดื่อง กรณีที่สอง คือ การเสนอชื่อเพื่อแต่งตั้งเจ้านายระดับสูงเพื่อปกครองเมือง และ กรณีที่สาม คือ การตัดสินลงโทษเจ้าผู้ครองนครและอุปราชต้องได้รับความเห็นชอบจากราชสำนักสยามก่อนและห้ามทำสงครามกับดินแดนเพื่อนบ้าน (จิราภรณ์ วิญญูรัตน์ แปล, ๒๕๕๖ : ๑๙) จะเห็นได้ว่าในสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ได้ให้ความสำคัญกับล้านช้างมากนัก ไม่ว่าจะเป็นเพราะเหตุผลใดก็ตาม แต่เมื่อเข้าสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ให้ความสำคัญต่อเมืองล้านช้างมากขึ้น พระองค์ทรงส่งเจ้านันทเสนกลับไปครองเมืองล้านช้างตั้งแต่ปีแรกที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชสมบัติ ทั้งยังได้แสดงน้ำพระราชนุเคราะห์อันกว้างขวางและความเป็นผู้จรรโลงพระศาสนาให้แก่ไพศาลไปโดยการพระราชทานพระบาง พระพุทธรูปสำคัญของเมืองล้านช้างกลับไปประดิษฐานยังเมืองล้านช้างตามเดิมตามที่เจ้านันทเสนได้กราบทูลขอ ทั้งนี้ ยังมีศุภอักษรจากอัครมหาเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ถึงพระเจ้านันทเสนแห่งเวียงจันทน์ อธิบายเกี่ยวกับกรณีที่พระมหากษัตริย์ของตน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ) เคยยกทัพไปทำสงครามกับกรุงเวียงจันทน์ว่า “มิได้ตั้งพระไทยที่จะบราบำพาชนชาวกรุงเวียงจันทน์บุรีหามิได้ เหตุเพราะมีผู้บังคับด้วยราชอาณาจักรขัตติมิได้ จำเป็นด้วยรักชีวิตราษฎรต่างคนต่างป้องกันรักษาฆ่าฟันกันตายทั้งสองฝ่ายหาประโยชน์มิได้ สังเกตสลดพระไทยดูจนหนึ่งฆ่าบุตรอันเกิดแต่อุระพระองค์เสีย” (หอสมุดวชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๔๔ เลขที่ ๗ ก.) อีกทั้งยังได้มีข้อความว่า

ซึ่งพระเจ้าเวียงจันทูรียแต่งตั้งให้ไปเกลี้ยกล่อมลาวมีชื่ออันแตกหนีไป
อยู่ณป่าดงกลับคืนมาเข้ามาตั้งบ้านเรือน...แลไพร่พลเมืองซึ่งยังแตกตื่น
อยู่ณป่าดง ยังไม่เข้ามาสิ้นเชิงนั้น ให้พระเจ้าเวียงจันทูรียตั้งเหตุยในพรหม
วิหาร เมตากรุณา อย่ามีฉันทาโทษาทำพลการข่มเหงด้วยราชทัณฑ์อาญา
แก่ราษฎรอันมีควรที่จทำนั้น ให้เอาศีลสังขารมีพระราชโอรสท้าวหนี่แล้วโลม
อนาประชาราษฎรทั้งปวงว่า สมเด็จพระพุทธเจ้ามกุฎเกล้าอยู่หัวณกรุงเทพ
มหานครศรีอยุธยาทุกวันนี้ปรารถนาพระบรมโพธิญาณสัพพัญญู มีพระ
กรุณาญาณเอนดูสัตว์โลกทั้งปวงมิได้เลือกหน้า ตั้งพระไทยจะบำรุงพระ
วิโนยปริยตศาสนาในเมียงลาวเขมรให้วัฒนาการรุ่งเรืองสืบไป...ให้พระเจ้า
เวียงจันทูรียแล้วโลมอนาประชาราษฎรด้วยพระราชโอรสท้าวหนี่ สัตว์ทั้งปวง
ก็จักความรังเกียจมิได้ ก็จเข้ามาด้วยผลเมตตากรุณานี้เป็นหมั่นคง แล้ว
จักชวนให้ตั้งอยู่ในทศกฐณัมบท ๑๐ ประการ ให้ปรินิบัติตามอย่างวัฏ
ปรินิบัติกรุงเทพได้ตั้งนี้จึงจเป็นมัทยมความชอบของพระเจ้าเวียง
จันทูรีย...แลเจ้าเวียงจันทูรียจึงเลื่อมใสเอาพระไทยปลงลงต่อบวรพุทธ
ศาสนาที่จให้รุ่งโรจน์โชตินาการสืบไป..

(หอสมุดวชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๔๔ เลขที่ ๗ ก.)

ข้อความที่ปรากฏตามศุภอักษรนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงกรอบความคิด
ทางการเมืองหรืออุดมการณ์ทางการเมืองภายใต้แนวคิดของพุทธศาสนาแล้วนั้น แนวคิด
ดังกล่าวเป็นปฐมบทของการบูรณาการวัฒนธรรมผ่านการพระศาสนา ทั้งนี้ข้อความที่
ผู้ศึกษาได้เน้นให้เห็นนั้น พอจะอนุมานได้ว่าเป็นการสร้างความเป็นพุทธศาสนาสยาม
ให้กับชาวล้านช้างหรือชาวลาว และการปลูกฝังพุทธศาสนาแบบสยามให้เกิดขึ้นในลาวนี้
ยังเป็นหน้าที่ของพระเจ้าเวียงจันทูรียและยังเป็น “มัทยมความชอบของพระเจ้าจันทูรีย”
อีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ต้องการที่จะสร้างความเป็นสยามให้
เป็นวัฒนธรรมหลักในลาว ทั้งนี้ทรงเล็งเป้าหมายไปที่ชนชั้นปกครองและคณะสงฆ์ลาว
ก่อน ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ พระองค์จึงมีพระราชปฐาถามพระราชอาคันแก่กับ
พุทธบัญญัติว่าด้วยการสวดเพื่ออุปสมบท บรรพชา หากอักษรภาษาที่ “ผิดเพี้ยนมิต้อง

อักษรในสยามภาษา” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๓ : ๗๙) จะบวชได้อย่างสมบูรณ์หรือไม่อย่างไร พระราชาคณะเหล่านั้นได้ถวายวิสัชนาว่าการที่สวดผิด “เป็นอนุสาวนวิบัติไม่เป็นอุปสมบทเลย” (กรมศิลปากร, ๒๕๑๓ : ๘๒) ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกภิกษุลาวเพื่อบวชใหม่ด้วยเหตุผลที่ออกเสียงภาษาบาลีไม่ชัดเหมือนทางสยาม แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าฝ่ายสยามพยายามสร้างวัฒนธรรมพุทธแบบสยามขึ้นมา แม้แต่การออกเสียงสวดที่แตกต่างยังก่อให้เกิดความผิดพลาดจนนำไปสู่การบวชใหม่ และการบวชใหม่นั้นก็ต้องถือว่าพระสงฆ์เหล่านั้นเป็นพระสงฆ์ในนิกายเดียวกับสยาม ทั้งการครองผ้า การเทศน์ รวมถึงการถือพระวินัยต่าง ๆ ก็จะต้องเป็นไปตามแบบพระสงฆ์สยามด้วย

การบวชใหม่ของคณะสงฆ์ล้านช้างนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของคณะสงฆ์ล้านช้าง ซึ่งแต่เดิมคณะสงฆ์ล้านช้างจะใช้กรอบทางศีลธรรมที่เรียกว่าฮัตติบสอง คองสิบสี่ ซึ่งเป็นกฎแบบจารีตในกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเปลี่ยนมาเป็นกรอบพุทธศาสนาแบบสยาม สิ่งที่สะท้อนออกมาคือการเทศนาเรื่องพระเวสสันดรชาดก เรื่องของการสั่งสมทานบารมีเพื่อเข้าสู่การเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลของพระมหากษัตริย์ อันเป็นชาดกที่อาณาจักรสยามพยายามสร้างให้เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อหลักของล้านช้าง และล้านช้างก็พร้อมที่จะรับวัฒนธรรมเหล่านี้จากสยามซึ่งยังคงปรากฏว่ามีการกำหนดให้เทศกาลบุญผะเหวดหรือบุญพระเวสสันดรอยู่ในฮัตติบสองด้วย

ความพยายามที่จะบูรณาการวัฒนธรรมในหัวเมืองประเทศราชของสยามนั้นมีข้อยกเว้นในบริเวณหัวเมืองมลายู เนื่องจากแม้จะเป็นประเทศราชของสยามแต่เจ้าผู้ครองรัฐและผู้คนส่วนใหญ่ในหัวเมืองมลายูนับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงไม่ได้ทรงใช้การบูรณาการวัฒนธรรมผ่านการพระศาสนาในหัวเมืองมลายู แต่ทรงใช้นโยบายด้านการปกครองอื่น ๆ ในการที่จะเข้าไปควบคุมดูแล

แม้ข้อมูลหลักฐานทั้งหมดที่นำเสนอจะมีอยู่อย่างจำกัด แต่ก็พอเป็นเครื่องยืนยันและทำให้มองเห็นภาพว่าการบูรณาการวัฒนธรรมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการระบุดำรงตนความเป็นชาวสยามตามค่านิยมและบรรทัดฐานของสยามผ่านการพระศาสนานั้นได้เกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โดยมีกระบวนการการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของศูนย์กลางการปกครองในวิธีต่าง ๆ และเมื่อวางระบบภายในได้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะเป็นหลักในการเป็นศูนย์กลางและแม่แบบทางวัฒนธรรมแล้วก็จึงเริ่มการขยายปริมณฑลทางวัฒนธรรมไปยัง

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๒ ก.ค.-ธ.ค. (๒๕๕๙) ๑๑๑

พื้นที่หัวเมืองประเทศราช ทั้งนี้ กระบวนการบูรณาการวัฒนธรรมผ่านการพระศาสนา ดำเนินควบคู่ไปพร้อมกับการขยายเขตแดนของอาณาจักรและการวางระบบราชการ บริหารแผ่นดินตลอดรัชสมัยโดยรูปแบบในการบูรณาการแตกต่างกันไปตามปัจจัยในแต่ละ พื้นที่แต่ละหัวเมืองจะเอื้อต่อการดำเนินการการบูรณาการวัฒนธรรมนี้เป็นส่วนสำคัญ ส่วนหนึ่งซึ่งช่วยดึงพลังอุปถัมภ์ทางสังคมและเป็นเครือข่ายที่สำคัญในการผูกมัดหัวเมือง ต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้ขอบเขตสมาธิได้อย่างเหนียวแน่นยิ่งขึ้น ซึ่งเหมาะกับรัฐที่มีลักษณะ อำนาจทางการเมืองเป็นแบบปริมนทลแห่งอำนาจ

บรรณานุกรม

เกษม ประสมพงศ์. “แนวพระบรมราโชบายทางการเมืองและการปกครองในสมัยพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ มหาราช พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒” วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ. ๒๕๒๖.

ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์, ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับสังเขป. นครปฐม : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖.

ทำเนียบนาม ภาคที่ ๓ ดำรงทำเนียบบรรดาศักดิ์กรุงกัมพูชา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ไสภณ

พิพรธมณากร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) เมื่อปีจอ ๒๔๖๕.

นิติ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : ฟาเดียวกัน. ๒๕๕๕.

เรื่องประชุมพงสาวดาร เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

พระราชปจณาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๓.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, มปป.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ, พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชกำหนดใหม่” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๕.

ราชพงษาวดารกัมพูชา, พันตรีหลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์) แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

วรภรณ์ เรื่องศรี “ข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระศรีอารียกับสังคมไทย กรณีบทกวีอ้ายสาเกียดโง้ง พ.ศ. ๒๓๕๘” ใน ไทยคดีศึกษา, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (เม.ย. ๒๕๕๐ – ก.ย. ๒๕๕๐).

วันรัตน์, สมเด็จพระสังฆิตายวงศ์, พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ) แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิพร, ธรรมบรณการโดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กมลเถระ) วัดพระเชตุพน ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๒๑.

วินัย พงศ์ศรีเพียร พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ๒๕๔๙.

สมบัติ จันทรวงศ์, “ศาสนากับการเมือง : ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ” ใน บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ, ๒๕๔๗.

สมมติอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๒ ก.ค.-ธ.ค. (๒๕๕๙) ๑๑๓

สจ๊วต-ฟอกซ์, มาร์ติน. **ประวัติศาสตร์ลาว**, จิราภรณ์ วิทยุรัตน์ แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๖.

สายชล วรณรัตน์. “พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๔.

แสนหลวงราชสมภาร, “ราชวงศ์ปกรณ พงศาวดารเมืองน่าน” ใน **ประชุมพงศาวดาร**

ฉบับกาญจนานิเชก เล่ม ๗. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

หม่อม ทิน อ่อง, **ประวัติศาสตร์พม่า**, เพ็ชรี สุมิตร แปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ

ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๗.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วิทยาจ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่

๒. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๗.

Chandler, David. **A History of Cambodia**, second edition. Chiangmai : Silkworm
books, 1998.

Lieberman, Victor. **Strange parallels : Southeast Asia in global context,
c.800–1830**. Cambridge : Cambridge University Press, c2003.

Pe Maung Tin and G.H. Luce, trans., **The Glass Palace Chronicle of the Kings
of Burma**. London : Oxford University Press, 1923.

Reynolds, Craig J. “The Buddhist monkhood in nineteenth century Thailand”, Ph.D.
thesis, Cornell University, 1972.

Somboon Suksamran. **Political Buddhism in Southeast Asia : The Role of
the Sangha in The Modernization of Thailand**. London : C. Hurst &
Company, 1977.

Somboon Suksamran. **Buddhism and Politics in Thailand : A Study of Socio
– Political Change and Political Activism of the Thai Sangha**.
Singapore : Lolitho Private Limited, 1982.

Tambiah, S.J. **World Conqueror and World Renouncer : A Study of Buddhism
and Polity in Thailand against a historical background**. Cambridge :

๑๑๔ ฦัฐพล อยุ่รุ่งเรืองคักดี

Cambridge University Press, c1976.

Trevor Ling, **Buddhism Imperialism and War**. Great Britain : George Allen & Unwin, 1979.

Wenk, Klaus. **The restoration of Thailand under Rama I, 1782–1809**; translated from the German by Greeley Stahl. Tucson : Published for the Association for Asian Studies by the University of Arizona Press, 1968.

